

Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)

Substitution Problem in The Ottoman Vaqfs (Lesvos Example)

İbrahim OĞUZ*

Öz

Vakıfların devamlılıkları, sahip oldukları gelir kaynakları ile doğrudan ilgilidir. Menkul veya gayrimenkul olarak iki ana başlıkta toplayabileceğimiz bu gelir kaynakları, aynı zamanda kuruluş amacının gerçekleştirilmesindeki en önemli materyallerdir. Vakıflar bu kaynakları doğru şekilde kullanabildikleri sürece, kuruluş amaçları doğrultusunda, yollarına devam edebilmişlerdir. Vakıfların amaçlarını gerçekleştirmelerindeki en önemli engellerden birisi, zamanla gelir kaynaklarında meydana gelen gerilemelerdir. Vakfın işlemlerini engelleyen ve işlevini yitirmesine neden olan bu durum karşısında vakıf yöneticileri, gelir kaynaklarını yeniden arttırmak ve vakfın devamını sağlayabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu yollardan birisi de istibdal adı verilen işlemdir. Böylece, vakfın işlevini yitiren gelir kaynağı, gelir getirebilecek bir mülk ile değiştirilmiş ve vakfın devamlılığı sağlanmıştır.

Midilli adasında kurulan Osmanlı vakıflarının gayrimenkul gelir kaynakları içerisinde, zeytinlikler ilk sırayı alır. Adaya şöhretini veren bu zeytinlikler ve buralardan elde edilen zeytinyağı, sabun gibi ürünler, Midilli'nin en önemli geçim kaynağıdır. Midilli adasında kurulan vakıflar, gelir kaynaklarının çeşitli nedenlerle azaldığı veya yok olduğu durumlarda istibdali bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Ada vakıflarının istibdal için tercih ettikleri mülkler de doğal olarak en çok geliri getiren, verimli alanlardaki zeytinlikler olmuştur.

Anahtar Kelimeler:İstibdal, Vakıf, Midilli Adası, Midilli Vakıfları, Zeytinlik.

Abstract

The continuity of the vaqfs directly related with their income source. Their income sources which can be divided into transferrable and immovable ones are

---

* Dr., Tarih Öğretmeni. (iboguzz@yahoo.com)

also the most important supplies for the founding of vaqfs. As long as those sources used properly, these vaqfs could endure. One of the main drawbacks in this system is the decreases in the income sources which hinders vaqfs from serving their purpose. Under those circumstances, managers aimed at finding new ways of increasing the income of vaqfs which would secure their continuity. One of these ways is the procedure of substitution. Consequently, by changing a failing income source with a revenue-generating property, vaqfs were able to continue its functioning.

The predominant immovable income sources of the Ottoman vaqfs on Lesvos island are olive groves. The olive groves along with the olive oil and olive soap not only build reputation to the island but are also its most essential source of income. Vaqfs on Lesvos island saw the procedure of substitution a chance for its endurance in times when the income source declines or dissolves. The preference of the vaqfs on the island for substitution were obviously properties producing significant incomes, which are olive groves situated on the fertile lands.

Keywords: Substitution, Vaqf, Lesvos Island, Lesvos Vaqfs, Olive Groves

Giriş

Osmanlı vakıflarının en dikkate değer özelliklerinden birisi, vakıflara sağlanan mali ve idari bağımsızlıktır. Vakıflar, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar bağımsızlıklarını korumuşlar, 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla merkezî bir teşkilatla yönetilmeye başlanmışlardır. Bu tarihe kadar ise hükûmî bir şahsiyete sahip olan her vakıf yönetim açısından bağımsız olarak çalışmıştır¹. Bununla birlikte vakıf hukuku, bu bağımsızlığın başıboş bir yönetim olarak anlaşılmasını önlemek amacıyla birtakım idarî ve adlî gözetim mekanizmaları geliştirmiştir². Osmanlı vakıf hukukunda vakıfların idaresi işine *tevlîyet* ismi verilmiştir. Bu kelime, İslam hukukundaki *velâyet* kelimesiyle aynı kökten gelir ve Osmanlı pratiğinde vakıflar için kullanılmış özel bir tabirdir³.

Osmanlı uygulamasında vâkîf, kurmuş olduğu vakfî istediği gibi düzenlemekte tam yetkilidir. Bu nedenle vakfî idare ve temsil edecek kişiyi de tayin etmekte serbesttir. Tevlîyet adını verdiğimiz, vakfî idaresini üstlenen görevlilere *mütevelli* denir ve vakıf adına hukuksal muamelelerde bulunabilecek yetkiye sahiptir⁴. Mütevelli;

¹ ahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 176.

² Tahsin Özcan, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125.

³ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yayınları, İstanbul, 2013, s. 301.

⁴ B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de...*, s. 177.

*Umur ve mesâlih-i vakfı tedvir ve icra etmek üzere tayin olunan kimsedir ki kayyım-ı vakf ve mütekellim-i ale'l-vakf dahi denilir*⁵.

O zaman müteveli, vakfiyedeki şartlara ve şer'î hükümlere göre vakfın işlerini idare etmek üzere tayin olunmuş şahıstır diye tarif edilebilir⁶. Bu şahıslar vakfın bütünlüğünü korumak, üretimin devamını ve hizmetin düzenini sağlamak, çalışanlar ve vakıftan yardım alanların belirlenmesi, hesapların denetimi, harcama, personel yönetimi, gelirlerin arttırılması ve toplanması gibi görevleri yerine getirmek zorundadır⁷. Gerekli şartları yerine getirdiği ve vakfa zarar verecek herhangi bir işlem yapmadığı sürece kendisine müdahale edilmemiştir⁸.

Mütevellinin dikkat etmesi gereken en önemli nokta, yaptığı tasarruflarda vakfın yararını gözetiyor olmasıdır. Böyle davranmadığı anlaşılan mütevelliler, *kayd-ı hayat* şartıyla geldikleri bu görevden azledilmişlerdir⁹. Mütevellilerin, vakfın amacını gerçekleştirmesindeki en önemli görevliler olduğu söylenebilir. Fakat bir müteveli, vakıf hakkında her istediği uygulamayı yapabilecek kadar sonsuz yetkili değildir. Osmanlı pratiğinde mütevellinin yapabileceği uygulamalar üç kısımda incelenebilir¹⁰:

1-Kendi başına yapabileceği uygulamalar: Mütevellinin kendi başına yapabileceği uygulama veya tasarruflar, genelde vakıflar konusunda bilinen uygulamalardır. Vakıf tüzüğündeki şartları yürütme, vakıf hukukunu ve malvarlığını koruma, borçların ve çalışanların maaşlarının ödenmesi, borçları tahsil etme, vakfın tamiri ve bakımı, vakıf akarlarını kiraya verme gibi tasarruflar bu maddenin içindedir¹¹.

2-Kadı izni ile yapabileceği uygulamalar: Bunlar, mütevellinin tek başına yapmasının caiz olmadığı durumlarda geçerli olan uygulamalardır. Vakıf şartlarına aykırı durumlarda, kadı izni alınması gerekli görülmüştür. Amacı ortadan kalkmış vakıfların tasfiyesi, vakıf görevlilerinin maaşlarında yapılacak arttırma ve *istidâne* adı verilen vakıf hükmî şahsiyetini borçlandırma bunlar arasındadır¹².

⁵ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 170.

⁶ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 302.

⁷ Tefik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 5; B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de...*, s. 181.

⁸ T. Özcan, *Vakıf Medeniyeti*, s. 125.

⁹ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2004, s. 68.

¹⁰ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 376.

¹¹ A.g.e., s. 391, C. Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların...*, s. 67.

¹² A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 388-389.

3-Padişah emri ve kadı izni ile yapabileceği uygulamalar: Osmanlı tarihinin büyük bir kısmında, müteveli üç önemli uygulamayı padişah emri ve kadı izni olmadan yapamamıştır. Bunlar, vakıf mallarının icareteyn usulü ile işletilmesi, mukâta'a usulü ile işletilmesi ve konumuz olan vakıf mallarının istibdalidir¹³.

I. İstibdalın Tanımı ve Şartları

İstibdal, haklı gerekçelerle, vakıf mallarını mülk olan diğer bir mal ile değiştirmek anlamına gelir¹⁴. Bu durumda, istibdal sonucunda vakıf mülk ve mülk vakıf haline gelmektedir¹⁵. Fakat bu uygulamada öncelik her zaman için vakıflarıdır¹⁶. İstibdal, tüm İslam âleminde vakıflar söz konusu olduğunda en çok tartışılan ve en fazla istismar edilen konuların başındadır¹⁷. Bazı İslam hukukçuları, vakıf mallarının asla değiştirilemeyeceğini iddia ederken, bazı hukukçular ise istibdale olur vermişler ve bu anlaşmazlık mezheplere göre değişiklik göstermiştir.

Şâfi'îlere göre istibdal, vakıf mallarının ortadan kaldırılması için bulunmuş bir suiistimal yoludur. Bu mezhebe göre istibdal caiz değildir ve bu konudaki hâkim kararı da geçersizdir¹⁸. Şâfi'îlere göre işe yaramayan hayvan, mescitlere ait kırılmış tahta parçaları gibi önemsiz şeyler dışında istibdalden kesinlikle söz bile edilemez ve vakıf malları asla değiştirilemez¹⁹.

Caferîlerin bu konudaki görüşleri de Şâfi'îlerle benzerlikler gösterir. Bu mezhebe göre mescit ve hastane gibi kamuya ait vakıflarda istibdal kesinlikle söz konusu edilemez. Kamuya ait olmayan vakıflarda ise vakfın kullanılmayacak duruma gelmesi ve tamir edilerek eski haline dönmemesinin mümkün olmadığı durumlarda istibdal edilebileceği ve edilemeyeceği yönünde iki görüş ortaya çıkmaktadır. Bu iki görüş içinde ağırlık yine istibdal edilemeyeceği yönündedir²⁰.

¹³ A.g.e., s. 376.

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: II, İstanbul, 1983, s. 96; Ahmet Akgündüz, "İstibdâl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 319; A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 377.

¹⁵ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 377.

¹⁶ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2012, s. 148.

¹⁷ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 267.

¹⁸ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 379.

¹⁹ A. Akgündüz, "İstibdâl", s. 319.

²⁰ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 380.

Hanbelî mezhebindeki İslam hukukçuları, istibdal konusunda biraz daha yumuşak bir davranış içerisindedirler. Onlara göre vakıf mallarının kendilerinden amaçlanan faydaları ortadan kalkar ve bu nedenle satılarak yerlerine yenilerinin alınması zorunlu hale gelirse istibdal caizdir. Buna mescitler bile dâhil edilmiş, bazı hukukçular karşı çıksa da mescit amacına hizmet edemez hale gelirse satılarak, bedelinin başka bir mescide harcanabileceği kabul edilmiştir. Fakat istibdalin geçerliliği için iki şart çok önemlidir. Birincisi, istibdal için zorunluluğun olması, ikincisi ise bu işe mutlaka hâkimin karar vermesidir²¹.

Malikî mezhebine mensup İslam hukukçuları, bu konuda en katı görüşe sahip kişilerdir. Bu hukukçuların görüşleri, vakıf mallarının durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Bu mezhep, ağırlıklı istibdale karşı bir görüşte olsa da kamu yararı gözetildiğinde olur verilebilmektedir. Buna göre gayrimenkullerde istibdal, çok zorunlu haller dışında yasaktır. Örneğin mescitlerin istibdali kesinlikle mümkün değildir. Bunlar dışındaki gayrimenkullerde, vakıftan az da olsa yararlanılıyor olursa bile, kamu yararı haricinde, istibdal caiz değildir. Menfaati tamamen kesilmiş vakıflardan eğer yeniden yararlanabilme ihtimali varsa yine istibdali caiz olmaz. Fakat vakıftan yararlanma durumu kesinlikle kalmadıysa ve vakıf olarak kalması zarar verecekse bu defa da iki ayrı görüş ortaya çıkmaktadır. Birincisi istibdalin caiz olduğu, ikincisi ise vakıf şehir sınırları içerisindeyse bir gün tekrar yarar sağlayabileceği düşüncesiyle caiz olmadığı, şehir dışındaysa caiz olduğudur²².

İstibdal konusuna en hoşgörülü bakan ve bu konuda farklı kurallar uygulayan mezhep, Hanefî mezhebidir. Vakfın lehine olmak kaydıyla Hanefî hukukçular bu konuda toleranslı davranmışlardır²³. Hanefîlere göre gerekli durumlarda, çeşitli gerekçelerle vakıf mallarını değiştirmek mümkündür. Fakat yine de istibdal konusu bu mezhep içinde bile birçok tartışma ve karşı görüşlere sahiptir.

Vakfın istibdali şart koşması halinde İmam Muhammed'e göre vakıf sözleşmesi sahihtir fakat koşulan şart geçersizdir. Bazı diğer Hanefî hukukçulara göre, hem vakıf hem de şart geçersiz kabul edilir²⁴. Çoğunluk görüşüne göre ise *istibdal şart ile vuku bulan vakıf sahihtir*²⁵. Bu görüş ihtilafli olsa da genel olarak tercih edilen görüştür ve Osmanlı uygulaması da

²¹ A.g.e., s. 379-380.

²² A.g.e., s. 378; A. Akgündüz, "İstibdâl", s. 319.

²³ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 267.

²⁴ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 381.

²⁵ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s. 28.

bu yönde olmuştur. Yalnız, bu görüşün de belli şartları olduğu unutulmamalıdır.

Meselâ bir kimse mülk hanını vakf ettikte ilerde ledelhâce ol hanın diğer bir akar ile istibdal olunması şart eylese vakıf sahih olur. Fakat vakfeylediği akar ilerde satılıp da semeninin fukaraya tesaddük olunmasını şart eylese bu şartla olan vakıf sahih olmaz²⁶.

Ayrıca, kendisine istibdal yetkisi verilen kişi bu yetkiyi sadece bir kere kullanabilir. İstibdal ne ile şart koşulmuşsa, onunla bu tasarruf yapılabilir. Örneğin arazi ile şart koşulan bir vakıf mal, dükkân ile istibdal edilemez. Vâkif, istibdal yetkisini bir başkasına şart koşmuş olsa dahi bu yetkiyi kendisi de kullanabilir. Müteveliye istibdal hakkı tanınabilir ve bu şartın kullanılmasında *Emr-i Sultanî ve İzn-i Hâkim* şartı aranmaz. Fakat aynı hukukçular, mescitle ilgili istibdal şartının geçersizliğinde ittifak halindedirler²⁷.

Vakıf malların tamamen yararlanılamaz hale gelmesi durumunda, Hanefî hukukçulara göre hâkimin vakfa yararlı görmesi şartıyla istibdal caiz görülmüştür. Osmanlı uygulamasında da bu durum geçerlidir fakat “*Emr-i Sultanî*” şartı da aranmaktadır²⁸.

Hanefî mezhebi içindeki istibdal ile ilgili en büyük tartışma, vakıf mal ile intifâ’ mümkün iken vakfa daha yararlı bir mal ile istibdalının istenmesi halinde nasıl davranılacağı meselesidir. Yani, vakfiyede istibdal şart koşulmamış ve vakıftan hala yararlanılabilecek bir durum varsa fakat istibdal edilecek mal vakfa daha çok fayda ve gelir getirecekse nasıl bir yol izlenmelidir? Böyle bir durum karşısında birçok Hanefî hukukçunun istibdale onay vermediğini görmekteyiz. Buna sebep ise eğer böyle bir durumda onay verilirse buna dayanarak birçok vakfın iptal ve yağma edileceğidir. Başta Ebussuud olmak üzere bazı Osmanlı hukukçuları da bu görüşten yana olmuşlardır²⁹. Diğer taraftan Ebu Yusuf ve diğer bazı Hanefî hukukçular ise hâkim kararı ile bu durumun geçerli olabileceği görüşünü savunmuştur³⁰.

Eğer vâkif, vakfiyesinde belirttiği şartlarda istibdali yasaklamış ise bu durumda iki ayrı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisine göre bu durumda ne hâkim ne de bir başkası, Kur’an- Kerim’deki bir ayete istinaden³¹, istibdal lehine karar veremez ve bu şarta aykırı davranamaz.

²⁶ A.g.e., s. 28.

²⁷ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 381.

²⁸ A.g.e., s. 382.

²⁹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 268.

³⁰ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 382-383.

³¹ Kur’an-ı Kerim, II/181.

İkinci görüşe göre ise, eğer hâkim istibdalde vakıf için bir iyilik görürse, istibdalle olur verebilir³².

İstibdalın uygulanabilmesi için sayılan bütün bu maddeler, vakfın varlığını sürdürmesi ve kâr etmesi amacına yöneliktir. *Zirazarar-ı âmm*(umumî zarar) yerine *zarar-ı hâss*'ı (hususî zarar) yeğleyen bir hukuk anlayışına paralel bir biçimde *fâide-i hâss* yerine *fâide-i âmm*'in ilke olarak benimsenmiş olması, vakıfların sağlıklı bir biçimde varlıklarını sürdürebilmeleri için verimli şartların oluşmasına imkân sunmuştur³³.

I.1. Osmanlı Pratiğinde İstibdal

Osmanlı Devleti uygulamasında, ilk zamanlarda istibdal konusunun bazı tartışmalar ve kafa karışıklıklarına neden olduğu söylenebilir. Molla Hüsrev, istibdal yetkisinin şartlı olması haricinde, hâkimde olduğuna hükmetmiş, Çivizâde ise Şeyhülislamlığı zamanında hiçbir istibdal isteğine olur vermemiştir. Konu hakkındaki tartışmaların ortak bir noktada buluşmaması üzerine Ebussuud, şeyhülislamlığı sırasında istibdal konusunda karar verme yetkisini hâkimlerden alarak, istibdalın ancak *Emr-i Sultânî* ile mümkün olabileceğine hüküm vermiştir³⁴. Yani Osmanlı uygulamasında Ebussuud Efendi'den sonra istibdal ancak *Emr-i Sultânî* ve *İzn-i Kadı* ile mümkün olabilmıştır. Ebussuud'a göre vakfedildiği şüpheli dahi olsa, vakıf olarak tescil edilen bir malın satış akdi sahih olmadığı gibi, geçerli bir gaye olmaksızın ecr-i mislinden aşağı kiraya verilmesi de bâtıldır³⁵.

Osmanlı pratiğinde istibdalın gerçekleşebilmesi için bazı şartlar belirlenmiştir. Bu şartlar, vâkıf istibdali şart koşmamış olsa bile istibdalın gerçekleşmesinin önünü açmaktadır. Buna göre, vakıf mallar ait olduğu vakıf için gelir getiremez hale gelmişse ve istibdalde vakıf için bir yarar bulunuyorsa bu durumda istibdal için aranan şart oluşmuş demektir ve istibdal caiz hale gelir³⁶.

*...ol akar, vakf için asla galle getirmez veyahut getirdiği galle ol akarın harcına vefâ etmez bir hale gelip te istibdaline vakf için maslahat mütehakkık olursa, o surette vâkıf istibdali sarahaten nehy etmiş olsa bile, re'yi hâkim ve izn-i sultanî ile istibdal caizdir*³⁷.

³² A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 383.

³³ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının...*, s. 148.

³⁴ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*,s. 385; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 268.

³⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, 2007, s. 310-312.

³⁶ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 386.

³⁷ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf...*, s. 115.

Bundan başka, vakfın tamir edilerek eski haline döndürülmesi için bir gelir kaynağı bulunmamalıdır. Eğer böyle bir kaynak varsa o durumda istibdal geçersizdir. Satış akdinde aşırı aldanma (gabn-i fahiş) olması, vakıf malın mütevellinin şahitlikleri caiz olmayan akrabalarına veya alacaklılarına satılması da istibdali geçersiz kılan şartlardandır. İstibdalın caiz olabilmesi için bedel olarak alınacak akarın yer ve mevkisinin, vakıf akarın yer ve mevkisinden daha düşük olmaması, en azından eşit değerde olması gereklidir. Eğer bu şart sağlanıyorsa, istibdal olunacak akarların aynı şehirde olmasına gerek yoktur³⁸.

Bedel alınacak mülk akarın mahal ve mevkii vakıf akarın mahal ve mevkiinden şeref ve rağbetçe dūn olmamak şarttır. Binaenaleyh mülk akarın mevkii şerefce vakıf akarın mevkine ya müsavi veya andan a'la olmalıdır. Dūn olursa istibdal sahih olmaz.

Mülk akar ile vakıf akarın bir beldede olmaları istibdalın sıhhatinde şart değildir. Binaenaleyh bir beldede olan vakıf akarı diğer beldede olan mülk akar ile istibdal etmek sahih olur³⁹.

İstibdal konusundaki tartışmalı durumlardan birisi, istibdal bedelinin karşılığıdır. Yani, bedel akar mı olmalıdır, yoksa nakit para mı? Osmanlı pratiğinde, yukarıda saydığımız şartların yerine getirilmesi halinde, vakıf taşınmazın mülk olan başka bir yerle değiştirilmesinde veya nakit para ile satılmasında bir fark görülmemiştir⁴⁰. Bu durumda, Osmanlı pratiğinde nakit para ile istibdal uygundur. Nakit para ile yapılan istibdalde elde edilen gelirin nâzırlar tarafından zimmetlerine geçirilebileceği korkusu, Osmanlı uygulamasındaki bilirkişi raporu, mahkeme tasdiki ve sultanın irade-i seniyyesi şartları ile bertaraf edilmektedir⁴¹.

Vakıf akarın nukud ile istibdali caizdir⁴².

Osmanlı Devleti'nde istibdale yönelik işlemlerin, Tanzimat sonrasına kadar Ebussuud Efendi'nin belirlediği bu esaslar dâhilinde yürütüldüğü görülmüştür. 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması sonrasında istibdal meselesi, önemli ölçüde suiistimal edilmiştir. Özellikle rüşvet ve adam kayırma gibi işlemlerin bu tarihten itibaren fazlaştığı görülür⁴³. Bu konudaki sorunların ve suiistimallerin fazlaşması, vakıfların devamlı

³⁸ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 386-387.

³⁹ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf...*, s. 115.

⁴⁰ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 268.

⁴¹ A. g. e., s. 268; A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 387.

⁴² Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf...*, s. 115.

⁴³ Elif Genca, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 72, sayı: 1, İstanbul, 2014, s. 551.

şekilde mülk kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Örneğin devlet, mazbut vakıf arazileri üzerine, kira gelirleri maliyece ödenmek üzere kamu binaları inşa etmiş, bu durumda vakıf araziyi kullandığı gibi aynı zamanda kâğıt üzerinde gösterilen kiralari hiçbir zaman ödememiştir. Mescit ve cami gibi yerlerin istibdali çoğunlukla caiz görülmediği ve uygulamada da buna uyulduğu halde, bu dönemde yapılan bir düzenlemeyle mabetlerin doğrudan kendileri hariç, bunların akarları ile tekke ve manastırların arazileri de istimlak edilebilecek hale getirilmiştir⁴⁴.

Vakıflara ait suiistimallerin artması üzerine 1863 yılında bir Evkaf Nizamnamesi hazırlanarak, yürürlüğe sokulmuştur. Nizamnamenin 40. Maddesi, istibdal ile ilgilidir. Bu maddeye göre vakıf bir malın, mülk ile istibdali istendiğinde, öncelikle yukarıda saydığımız istibdal şartları aranılacaktı. Bu şartlar tamamsa, mahkeme ilâmi ve mazbatası padişaha sunulacak ve konuyla ilgili irade-i seniyye çıkarılacaktı. Bunların eksik olması halinde istibdal geçerli olamayacaktı. Bu şartlara uymayanlara ise üç aydan iki seneye kadar hapis ve altı aydan üç seneye kadar sürgün cezası verilebilecekti⁴⁵.

Bu nizamnameye rağmen, vakıflar üzerinde ve özellikle istibdal kullanılarak yapılan tecavüzlerin azalmadığı hatta arttığı göze çarpmaktadır. Durumun gittikçe kötüleşmesi ve vakıfların her geçen gün harap hale gelmesi bu konuda bazı rapor ve görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konuda ilk önemli adım, Evkaf İdare Meclisi Başkâtibi İsmail Sıdkı Bey'in Kasım 1908'de hazırladığı *Hatırât* üst başlıklı *Memâlik-i Osmaniye'de Kâin Evkafın Suret-i İdaresi Hakkında Bazı Mütalaatı Havidir* alt başlıklı risalesi ve Hammadezâde Halil Hamdi Paşa'nın Mayıs 1909'da Sadrazama sunduğu layihasıdır⁴⁶.

1909 tarihinde, Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin oluşması sırasında, Mısır'da eski Evkaf Nazırı olan Hammadezâde Halil Hamdi Paşa ülkeye davet edilerek, Evkaf Nazırlığı'na getirilmiş, nâzır olmasının ardından Paşa, bir komisyon toplayarak nezareti ıslah etmek amacıyla çalışmalara başlamıştır. Paşa tarafından bu amaçla hazırlanan layihada, diğer konuların yanı sıra, istibdal konusundaki ıslahata da yer verilmektedir⁴⁷. Halil Hamdi Paşa istibdal halinin her üç durumunda da (ki özellikle üçüncü durum olan mamur evkafın yarar ve geliri daha çok olan mallarla istibdali) istibdali

⁴⁴ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 270.

⁴⁵ A.g.e., s. 268-269; A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 387.

⁴⁶ Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Döneminde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair iki Eser: İsmail Sıdkı'nın 'Hatırât'ı ve Hammadezâde Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 33, sayı: 56, s. 352-364.

⁴⁷ A.g.m., s. 373.

geçerli gören görüşe dayanarak, vakıflara ait tüm yarar ve gelir getirmeyen, harap haldeki vakıf arazi ve binaların istibdalını teklif etmektedir⁴⁸. Ona göre bu yolla elde edilecek meblağ yarım milyon liraya yakın olacaktı⁴⁹. Hammadezâde'nin vakıf arsalar için teklifi ise bunların *icare-i tavile* veya bugünkü adıyla *yap-işlet-devret* modeliyle 99 yıllık kiralarla şirketlere devredilmesi ve bundan elde edilecek gelirle Evkaf Nezareti tarafından zirai araziler satın alınmasıdır⁵⁰.

Paşanın bu teklifleri, nezaret süresinin kısıllığı nedeniyle o dönemde kabul görmese bile, Mustafa Hayri Efendi'nin nazırlığı sırasında Mebusan Meclisi'ne kanun tasarısı olarak gelmiştir. Fakat tasarının, kabul edilmeden önce önemli tartışmalara neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda en çok tartışma yaşanan başlıklar şer'i mahkeme izni olmadan bir vakıf malın satılmasının mümkün olup olmadığı, *mebani-i vakfiye* denilen vakıf binaları kapsamına giren cami ve mescitlerin satışının İslam hukukuna göre uygun olup olmadığı, *müstağn-ı anh*** haline gelen asâr-ı atika vasfına haiz binaların satılıp satılmayacağı, Müslümanların kalmadığı yerlerdeki cami ve mescitlerin *müstağn-ı anh* kapsamına girip girmediği olmuştur⁵¹.

Tasarı, 1911 tarihli bir irade-i seniyye ile hukukî düzenleme halini almış, böylece camiler ve mescitler dışında amaçları ortadan kalkmış tüm vakıf mallarının nakit para ile istibdal ve gelirinin belli hayır yollarına harcanması ilkesi kabul edilmiştir. Bu görüş, Hanefî mezhebinin tercih ettiği görüşe aykırıdır⁵². Böylece *istibdal-i müseccelin nakzı caiz olamaz*⁵³ yani tescilli yapılan istibdal bir daha bozulamaz denilmektedir. Bu düzenleme ile vakıf satışı için İslam hukukunun öngördüğü dolambaçlı yollardan kurtulan vakıflar idaresi, cami ve mescitler dışında her türlü vakıf arsasını satabilme imkânına kavuşmuş ve uygulamaya da geç kalmadan başlamıştır. Fakat uygulama, I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle tam olarak hayata geçirilememiştir⁵⁴.

⁴⁸ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 388.

⁴⁹ Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet...", s. 373.

⁵⁰ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 271.

** Müstağn-i anh, kendisine ihtiyaç kalmayan vakıf demektir. Vakıf zamanında gaye, bir ihtiyaç olduğu halde sonradan ihtiyaç olmaktan çıkmıştır. Osmanlı uygulamasında bir hayrî müesseseye müstağn-ı anh olunca geliri, hâkimin re'y ve emri ile ona yakın aynı cinsten olup, geliri olmayan veya olup da ihtiyacına kâfi gelmeyen bir vakfa sarf olunurdu. Müstağn-i anh ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Ali Himmet Berki, "Müstağn-en'anh Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul, 1968, s. 17-18.

⁵¹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 272.

⁵² A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve...*, s. 388.

⁵³ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf...*, s. 115.

⁵⁴ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi...*, s. 271.

II. Midilli Adası ve Midilli Vakıfları

Midilli adası, Ege Denizi'nin kuzeyinde, Doğu Sporatlar veya Saruhan Adaları adı verilen adalar grubuna dâhildir. Batı dillerinde Lesbos veya Lesvos adıyla anılır. Alanı yaklaşık 1.750 kilometrekare, nüfusu ise yine yaklaşık 100 bin civarındadır⁵⁵. Adanın Anadolu'ya olan uzaklığı 12 kilometre kadardır. Batı Anadolu'ya olan yakınlığı nedeniyle buradaki yer şekilleri özellikleri, Midilli adasında da kendini gösterir. Bu nedenle ada az yükseltili fakat engebeldir. İklimi tipik Akdeniz iklimidir⁵⁶.

Ada tarihi M.Ö. üçüncü bin yıla kadar dayanır⁵⁷. Roma'nın ikiye ayrılmasının ardından Midilli, Doğu Roma sınırları içerisinde kalmış⁵⁸, ardından Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak isteyen Venedik, Ceneviz gibi devletlerin rekabet alanı haline gelmiştir⁵⁹. 1354'de Cenevizli Francesco Gattilusio, Bizans Devleti'nde taht kavgası yapan Paleologos'a yardım karşılığında hem kız kardeşini, hem de çeyiz olarak Midilli adasını almıştır. Böylece Midilli'de yaklaşık yüz yıl sürecek (1355-1462) Signora (Senyörlük) dönemi başlamıştır⁶⁰.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Akdeniz politikasının bir gereği olarak, korsanlık faaliyetlerini önlemek ve ticari yolları denetim altına almak amacıyla, Çanakkale Boğazı dışındaki adalardan başlayarak Ege adalarını sırayla ele geçirme politikası izlemiştir⁶¹. Bu politikanın sonucu olarak 1462 yılında Midilli adası, Osmanlı hâkimiyetine girmiş, böylece Osmanlı Devleti, Ege Denizi'nde önemli bir üsse sahip olarak, bu sayede dışarıdan Anadolu sahillerine gelecek saldırılara karşı korunmayı kısmen sağlamıştır⁶².

Adada iklim yumuşaktır ve topraklar verimlidir⁶³. En yoğun yetiştirilen ürün zeytindir ve zeytinlikler adanın en büyük ekonomik gücünü oluşturur⁶⁴.

⁵⁵ *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, 8. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, s. 759.

⁵⁶ Besim Darkot, "Midilli", *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 283.

⁵⁷ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 21.

⁵⁸ B. Darkot, a.g.m., s. 283.

⁵⁹ Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C.9, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 363.

⁶⁰ Şerafettin Turan, *Türk-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Doruk Matbaası, Ankara, 2000, s. 56; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çeviren: Enver Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 571.

⁶¹ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 231.

⁶² Ayhan Afşın Ünal, *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde Midilli Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 12.

⁶³ B. Darkot, a.g.m., s. 283.

Adaya eski zamanlarda yolculuk eden seyyahlar, adanın her yerinin zeytinliklerle kaplı olduğundan bahsederler. Burada üretilen zeytin yalnız sofralık olarak kullanılmaz, aynı zamanda zeytinyağı ve sabun üretiminde de kullanılırdı⁶⁵. Bu nedenle Midilli, fetihten sonraki yıllarda İstanbul'un özellikle sabun ve zeytinyağı ihtiyacının merkezi olmuştur⁶⁶.

Adanın merkezini, adaya Türkçe ismini de veren Midilli kasabası oluşturur. Bunun yanında ada Osmanlı yönetimi altındayken, çoğunlukla üç büyük kaza etrafında şekillenmiştir. Midilli dışında diğer iki kazanın ismi ise Molova ve Kalonya kazalarıdır.

Ada, küçük bir yüzölçümüne sahip olmasına rağmen, belgeler bize eski zamanlardan beri önemli bir ekonomik ve sosyal faaliyet alanı konumunda olduğunu göstermektedir. Bu faaliyet yoğunluğunun merkezinde ise vakıflar bulunmaktadır⁶⁷.

Bugüne kadar okunabilen arşiv kayıtları, adada Osmanlı döneminde kurulmuş 607 vakfın olduğunu göstermektedir. Bu sayı, adanın yüzölçümü ve yapısı temel alındığında önemli bir rakamdır. Adada bu kadar çok vakfa rastlanmasının nedenleri olarak sosyo-ekonomik yapı, zeytinciliğin adaya getirdiği ekonomik canlılık ve jeopolitik konum gösterilebilir. Ayrıca adanın hac yolu üzerinde olması ve Cezayir, Trablusgarb, Kıbrıs, Girit, Filistin ve Mısır gibi yerlere yapılan deniz ulaşımındaki konumu nedeniyle birçok tüccar ve hacıyı ağırlaması da nedenler arasında sayılabilir⁶⁸.

Adada Osmanlı döneminde kurulduğu anlaşılan vakıflardan 427'si Midilli ve köylerinde, 117'si Molova ve köylerinde, 54 tanesi ise Kalonya kazası ve köylerinde kurulmuştur. En çok vakıf oluşumuna rastlanılan yerleşim yerleri ise Midilli kasabası(151) ve Midilli kazasına bağlı Uskublo köyüdür (99)⁶⁹. Midilli adasındaki Osmanlı vakıflarından, kayıtlarda görülebilen en erken tarihlisi H. 928 (M. 1522)⁷⁰, en geç tarihlisi ise H. 1340 (M. 1922)⁷¹ yıllarına aittir.

⁶⁴ Zeki Arıkan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Midilli", *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, 1. Kısım, Osmanlı Tarihi-A, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1045.

⁶⁵ Güner Doğan, *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 67.

⁶⁶ Z. Arıkan, "XIX. Yüzyılın..." s. 1045.

⁶⁷ İbrahim Oğuz, *Midilli'de Osmanlı Vakıfları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mersin, 2014, s. 64-65.

⁶⁸ A.g.t., s. 116.

⁶⁹ A.g.t., s. 118-119.

⁷⁰ *Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA)*, Hanya ve Midilli Vakıf Defterleri, No: 2332.

⁷¹ *VİBMA*, No: 2332.

Midilli vakıflarının dikkat çekici bir özelliği, çok sayıda para vakfına rastlanmış olmasıdır. Adadaki belgelerde rastlanılan 607 vakıftan 171 tanesinin sermayesi sadece nukuddan, 100 vakfin sermayesi hem nukud hem de gayrimenkulden oluşmuştur. 336 vakfin sermayesini ise gayrimenkuller oluşturmaktadır. Bu durumda sermayesinde nukud olan, bir başka deyişle para vakfı konumundaki vakıf oranı %44'e ulaşmaktadır⁷².

III. Midilli Vakıflarında İstibdal Örnekleri

İstibdal ile ilgili uygulamalara, Midilli vakıfları ile ilgili belgelerde de rastlamak mümkün olmaktadır. Bunlardan birincisi, H. 1195 (M. 1781) tarihli bir mahkeme kayıdır⁷³. Kayıt, Midilli kasabesindeki Kuş Meydanı denilen yerde bulunan Halveti Şeyhi İsmail Efendi Tekkesi Vakfı'nın⁷⁴ mütevellisi olan eş-Şeyh Hasan Efendi'nin, istibdal amacıyla şer'i mahkemeye olan başvurusundan bahsetmektedir. Buna göre istibdali istenilen vakıf malı, tekkede mevlid-i şerif okunması amacıyla el-Hac İshak Bey tarafından vakfedilen ve Midilli kasabasına bağlı Kelemye köyünde bulunan bir kıt'a zeytin bahçesidir. Vakıf, belgelerde el-Hac İshak Bey bin el-Hac Muhsin Ağa Vakfı olarak geçmektedir. Vakfın amacı ise her yıl belli zamanlarda Hz. Muhammed için mevlid-i şerif ve kıraat yanında adı geçen tekke camisi ile fukaraya yardım olarak belirtilmektedir⁷⁵. İstibdal nedeni olarak kayıtta *zemini şûrezar olmaktan nâşî* denilerek, bahçe zemininin çorak olduğu sebep gösterilmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre, zeminin çoraklığı yüzünden vakfın geliri masrafına yeterli gelmemektedir ve bu yüzden bahçenin istibdali vakıf için *enfa' ve evlâ'* (daha faydalı ve daha uygun) olacaktır. İstibdal için istenilen yer ise yine Kelemye köyü sınırları içinde bulunan Larsu mevkisindeki bir mülk zeytin bahçesidir. İstibdalın bu bahçe ile istenme nedeni ise burasının kıymet olarak *evfer ve ekser* (daha çok) olmasıdır.

Kelemye köyü, adanın güneyinde bulunan Yera körfezi civarında yer alır ve aynı zamanda Yera nahiyesine bağlı köylerden birisidir. Yera nahiyesi köylerini oluşturan Katartöz, Uskublo, Mesagüre, Ahtande, Kelemye, İpyoz, Palakado ve Papaslık gibi köylerin en önemli özelliği, adanın zeytin ve zeytinyağı üretiminde en önemli paya sahip olmalarıdır. Bu bölgenin zeytinlikleri, adanın en değerli zeytinlerinin üretildiği alanlardır⁷⁶.

Kayıttan, istibdalın yapılabilmesi için, adı geçen vakıf zeytinlik ve mülk zeytinlik üzerine bir keşif gezisi yapıldığı da anlaşılmaktadır. Yapılan bu

⁷² İ. Oğuz, *Midilli'de Osmanlı...*, s. 117-118.

⁷³ *VGMA*, Vakfiye (Vak), No: 606/82-108, H. 25 Rebi'ül-ahir 1195 (M. 20 Nisan 1781).

⁷⁴ *VİBMA*, No: 2332.

⁷⁵ *VGMA*, Vak. 606/79-105, H. 1194 (M. 1780); 606/82-108, H. 1195-1326 (M. 1781-1908).

⁷⁶ İ. Oğuz, *Midilli'de Osmanlı...*, s. 96.

keşif sonucunda, mülk zeytinliğin değerinin tahminen 390 kuruş, vakıf zeytinliğin değerinin ise 300 kuruş olduğu belirtilmiştir. Yine keşif sonucunda, mülk zeytinliğin her sene mahsul verdiği ve bu nedenle gelirin vakfın idaresine yeterli olacağı da anlaşılmıştır.

Nitekim bu keşfin ardından kadı efendinin *istibdal-i vakf*'ı uygun gördüğü ve istibdalın tam olarak gerçekleştirilmesi amacıyla Osmanlı pratiğinde lazım olan padişah izni için merkeze bildirilmesine karar verdiği anlaşılmaktadır⁷⁷.

Midilli vakıflarına ait istibdal ile ilgili diğer bir kayıt, Sadaret dairesinden yazılmış olan bir yazıdır ve anlaşıldığına göre vakıf zeytinlik ile mülk zeytinliğin istibdali söz konusudur⁷⁸. Buna göre Midilli kasabası içerisinde bulunan ve Hüdaverdi Cami-i Şerifi'nde imam ve hatiplik yapanların maaşlarının ödenmesi şartıyla vakfedilen, 27 kök zeytin ağacından oluşmuş bir dönüm vakıf zeytinlik, kasaba köylerinden Kalonya'daki Kalyon mevkisinde bulunan ve İshaki isimli şahsa ait mülk zeytinlikle istibdal edilmek istenmekteydi. Mülk zeytinlikte ise 83 kök zeytin ağacı bulunmaktaydı.

İstibdale ait yazılan bu yazıda, bu isteğe neden olarak, istibdalın vakfın yararına olacağı bilgisi bulunmaktadır. İstibdal için *mesag-i şer'*i bulunduğu yani şer'en izin alındığı ki kadı izninden bahsedilmektedir ve *makrûn-i müsâade-i seniyye-i cenâb-ihilâfet-penâhî* buyurulduğu yani padişah izninin de alındığı belirtilmektedir. Bu durumda, adı geçen vakıf zeytinliğin, mülk zeytinlikle istibdali için gerekli olan kadı izni ve padişah emri şartları yerine getirilmiş olmaktadır.

Belgedeki önemli bir ayrıntı adanın üç kazasından birisi olan Kalonya'nın, burada Midilli köylerinden birisi olarak geçmesidir. Bunun nedeni olarak, XIX. yüzyılda Osmanlı idari yapısındaki değişimler ve modernize çalışmaları gösterilebilir. Yıllarca Midilli ve Molova ile birlikte adanın kazalarından olan Kalonya, 1864 Vilayet Nizamnamesi sonucunda, 1867'de Midilli'nin vilayet olmasının ardından, nahiye haline gelmiştir. Belgede Kalonya'nın köy olarak yazılması büyük ihtimalle maddi bir hata sonucu olmuştur. Zira bu sırada Kalonya, Midilli vilayetine bağlı bir nahiye statüsünde olmalıdır⁷⁹.

Midilli vakıflarına ait kayıtlarda rastladığımız üçüncü bir istibdal örneği, Midilli kasabası civarında Heymeded isimli mevkide yer alan bir vakıf

⁷⁷ VGMA, Vak. 606/79-105, H. 1194 (M. 1780).

⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız-Resmî Maruzât (Y..A...RES.), D.no: 88, G.no: 96, H. 20 Rebi'ül-ahir 1315 (M. 18 Eylül 1897).

⁷⁹ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 21, Ankara, 2006, s. 269.

mezra ile ilgilidir. Kasabadaki Turunçlu Cami-i Şerifi imamet ve hitabetine şart koşulan bu vakıf mezranın, Mehmed Efendi ibn-i Abdullah Vakfı'nın *bâ-berât-ı âli* mütevellisi olan İbrahim Kapudan tarafından vakfedildiği bildirilmektedir⁸⁰.

İbrahim Kapudan Vakfı, Midilli adasındaki Osmanlı vakıfları içerisinde, belgelerde rastlanılan en eski tarihli vakıflardan birisidir. H. 1 Receb 1035 (M. 29 Mart 1626) tarihiyle kayıtlara geçen bu vakıf, Midilli Çavuş Mahallesi'nden İbrahim Kapudan tarafından Midilli varoşunda yaptırdığı, büyük ihtimalle Çavuş veya Turunçlu Cami-i Şerifi olarak bilinen cami için kurulmuştur. Vâkif, çeşitli menziller, zeytinlikler, bağ, bahçe gibi gayrimenkuller yanında, 2000 akçe parayı dabu cami için vakfetmiştir⁸¹. Vakıf sermayesi yönünden ele alındığında, hem bir para vakfı hem de gayrimenkul vakfidir⁸².

Turunçlu camisinin imamet ve hitabetine şart koşulan vakıf mezra, belgelerden anlaşıldığına göre, beş dönüm büyüklüğündedir. Cami imam ve hatibi olan Hafız Bekir Efendi tarafından istenilen ve başvurusu yapılan vakıf mezranın istibdal edilmek istenmesinin sebepleri de kayıтта açıklanmaktadır. Belgede, vakıf mezranın eskiden beri icare-i vahide yöntemi ile kiraya verildiği belirtilmektedir. İcare-i vahide veya diğer adıyla icare-i sahiha yöntemi, vakıf akarlarının kısa süreli kiraya verilmesi ve gelir elde edilmesidir. Bu yöntemde, kiralama süresi sınırlandırılmaktadır. Hanefî mezhebi ve buna uyan Osmanlı uygulamasına göre bu sınır toprakta üç yıl, diğer gayrimenkullerde bir yıl olarak belirlenmiştir. Kira, vakıf mütevellisi tarafından uygulanır, gelen gelirler vakfa aittir⁸³.

Bugüne kadar icare-i vahide yöntemi ile kiraya verile geldiği söylenen bu vakıf mezranın, ziraata uygun bir yer olmadığı kayıтта belirtilmektedir. Buna neden olarak ise mezranın tahrip olmuş olması, bakımsızlığı, bazı kısımlarının taşlık ve kıraç olması gösterilmektedir. Kira gelirinin mezranın tesviyesine, ıslahına ve imarına yeterli olmayışı sebebiyle de mezranın senelerdir kimseler tarafından kiralanmadığı ve terk edildiği, bu nedenlerden dolayı adı geçen vakıf mezranın istibdalının uygun olacağı savunulmaktadır.

Vakıf mezra ile değişimi istenilen yer ise Midilli kazasına bağlı Katartöz köyünde, Arhi (Rahi, Arahı) mevkinde bir mülk zeytinliktir. Katartöz köyü, Midilli kazasının büyük köylerinden birisidir ve yine Yera nahiyesini oluşturan köylere dâhildir. Belgeye göre, istibdal edilmek istenen mülk

⁸⁰ BOA, Y. A...RES., D.no: 92, G.no: 27, H. 25 Ramazan 1314 (M. 27 Şubat 1897).

⁸¹ VGMA, Vak., 988/179-85, H. 1 Receb 1035 (M. 29 Mart 1626).

⁸² İ. Oğuz, *Midilli'de Osmanlı...*, s. 128.

⁸³ B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de...*, s. 134; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf...*, s. 17.

zeytinlik, dört dönüm arazi ve üzerinde iki yüz zeytin ağacından oluşmaktadır. Yerin sahibi ise Mustafa Tevfik Efendi'dir. Mustafa Tevfik Efendi'nin de istibdalın yapılmasına taraftar olduğu kayıta bildirilmektedir.

İstibdalın yapılabilmesi için lazım gelen işlerden birisi de başvurulardan sonra yapılan keşif işlemidir. Yapılan keşif işlemi sonucunda bu istibdal işleminin uygun olduğu bildirilmiştir. Buna göre yapılması istenilen işlem vakıf açısından *enfa'* ve *evlâ'* ve aynı zamanda '*ali-tarik'üş-şehim*'dir. Yani istibdal, vakıf açısından daha faydalı ve daha uygun, aynı zamanda akıllıca bir yol olarak görülmektedir⁸⁴.

Yapılan bu işlemlerin ardından, istibdal için gerekli yazışmaların yapıldığı görülmektedir. Belge içinde yer alan yazışmalar, istibdalın çok kolay bir şekilde halledilebilen bir işlem olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim isteğin gerçekleşebilmesi için padişah izni alınmadan önce, konunun Hazine İdare Meclisi'nce görüşülmesinin iyi olacağına dair yazı⁸⁵, durumun Bâb-ı Âlî Reisi'ne sunulması⁸⁶, Şurâ-i Devlet Maliye Dairesi'nin Evkaf Nezareti'ne yazdığı bilgilendirme⁸⁷, Sadrazam tarafından imzalanan ve padişaha sunulan istibdalle izin verilmesi ricasını bildiren yazı⁸⁸, Evkaf Nezareti'nden Sadarete yazılan bilgilendirme ve olur ricası⁸⁹, ardından sadrazamın oluru ve padişah emrinin çıktığına dair yazılar⁹⁰ istibdalınne kadar problemlili olduğunu göstermektedir.

Sonuç

İstibdal, yani bir vakıf malını mülk olan bir diğer mal ile değiştirme durumu, İslamiyet'in vakıf hukuku içerisinde, en çok tartışması yapılan konuların başında gelmektedir. Bu tartışmanın ana ekseninde ise istibdalın, vakıfların ortadan kaldırılması için kullanılan bir yol olup olmadığı meselesi yer alır. İslamiyet içerisindeki mezhepler konuyu kendilerine göre yorumlamışlar ve istibdalle ilgili bazı kurallar ortaya koymuşlardır. Bu mezheplerden bazıları istibdali kesinlikle uygun bulmazken, bazı mezhepler ise -çok sıkı kurallar çerçevesinde- caiz görmüşlerdir.

İslamiyet içerisinde istibdalle en hoşgörülü yaklaşım gösteren mezhep, Hanefî mezhebidir. Yine de bu mezhep hukukçuları arasında bile bu konuda çetin tartışmalar yaşanmasının önüne geçilememiştir. Osmanlı

⁸⁴ BOA, Y..A...RES., D.no: 92, G.no: 27, H. 25 Ramazan 1314 (M. 27 Şubat 1897).

⁸⁵ BOA, Y..A...RES., D.no: 92, G.no: 27, Rûmî 11 Teşrîn-ı sâni 1313 (M. 23 Kasım 1897).

⁸⁶ BOA, Y..A...RES., D.no: 92, G.no: 27, H. 5 Şabân 1315 (M. 30 Aralık 1897).

⁸⁷ BOA, Y..A...RES., D.no: 92, G.no: 27, H. 22 Şevvâl 1315 (M. 16 Mart 1898).

⁸⁸ BOA, Y..A...RES., D.no: 92, G.no: 27, H. 18 Zî'l-ka'de 1315 (M. 10 Nisan 1898).

⁸⁹ BOA, Y..A...RES., D.no: 110, G.no: 39, H. 19 Receb 1318 (M. 13 Kasım 1900).

⁹⁰ BOA, Y..A...RES., D.no: 110, G.no: 39, H. 20 Şabân 1318 (M. 13 Aralık 1900).

uygulamasının da temelini oluşturan bu mezhebin istibdale dair şartları, bu konudaki derin toleransa rağmen kesin ve zorlu kurallarla sınırlandırılmıştır.

Osmanlı vakıf sistemi içerisindeki istibdal uygulamalarına ülkenin çok çeşitli yerlerinde rastlamak mümkündür. Bu uygulamanın rastlandığı yerlerden birisi de Midilli adasıdır. 1462 yılındaki fethinin ardından, Osmanlı Devleti'nin önemli stratejik noktalarından birisi haline gelen ve aynı zamanda özellikle başkent İstanbul'un önemli ihtiyaçlarının karşılandığı merkez olan bu adada, istibdalın uygulandığına dair bazı örnekler kayıtlarda yer almaktadır. Belgelerde rastlanan bilgilere göre, Osmanlı pratiğinde hayat bulan istibdal kurallarının, ada vakıfları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan yazışmalar ve tutulan kayıtlar, istibdalın Osmanlı vakıf sistemi içerisinde nasıl sıkı kurallara bağlı olduğunu ve bu konuda ne derece titiz davranıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu yazışmalar sayesinde Osmanlı bürokratik sisteminin nasıl bir yapıda ve işleyişte olduğunu anlamak da mümkün olabilir.

İstibdal uygulamasının Midilli örnekleri, aynı zamanda adanın genel özelliklerini öne çıkarır bir durum arz etmektedir. Midilli adasının en önemli özelliği, zeytincilik ile bundan elde edilen zeytinyağı ve sabun üretimidir. Ele aldığımız istibdale dair örneklerde, değişimi yapılmak istenen vakıf mallarının bu değişimi, genelde mülk zeytinliklerle yapmak istedikleri anlaşılmaktadır. Zeytin ve bundan elde edilebilecek ürünlerin değerli ve garantili bir gelir kapısı olması, vakıfların neden bu yerleri seçtiklerini bize açıklamaktadır.

Midilli adasındaki istibdal örneklerinde uygulamanın, Osmanlı vakıf hukuku içerisinde belirlenmiş genel kurallara göre yapıldığı görülmektedir. Belgeler bize, istibdal için mutlaka gerekli olan padişah emri ve kadı izninin buradaki örneklerde de uygulandığını, belirlenen yerlerde keşif yapılarak, bilirkişi raporları oluşturulduğunu, bu yerlerin değerlerinin belirlendiğini ve gerekli yazışmaların yapıldığını göstermektedir. Anlaşılacağı üzere istibdal, hem işlemleri ve hem de yazışmaları ile kısa sürede halledilebilecek bir olay değil, uzun yıllar boyunca üzerinde uğraşılması, tartışmayı gerektiren ve zaman alan bir prosedürdür.

Kaynakça**I. Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Yıldız-Resmî Maruzât No: 88/96, 92/27, 110/39.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakfiye No:606/79-105, 606/82-108, 988/179-85.

Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA)

Hanya ve Midilli Vakıf Defterleri No: 2332.

II. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKGÜNDÜZ, Ahmet “İstibdâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 319-320.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yayınları, İstanbul, 2013.

ARIKAN, Zeki, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Midilli”, *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, 1. Kısım, Osmanlı Tarihi-A, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1045-1074.

BERKİ, Ali Himmet, “Müstağn-en’anh Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul, 1968, s. 17-18.

Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 8. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul.

ÇİTÇİ, Cafer, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2004.

DARKOT, Besim, “Midilli”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 282-284.

DEMİRCAN, Yasemin, “Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti”, *Türkler*, C. 9, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 363-372.

DOĞAN, Güner, *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

DÜZENLİ, Pehlül, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, 2007.

GENCA, Elif, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 72, sayı: 1, İstanbul, 2014, s. 531-554.

- GÜRAN, Tefvik, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- HEYD, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çeviren: Enver Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- KÖKSAL Ahmet, “II. Meşrutiyet Döneminde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair iki Eser: İsmail Sıdkı'nın ‘Hatırât’ı ve Hammadezâde Halil Hamdi Paşa'nın Layihası”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 33, sayı: 56, s. 343-385.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- OĞUZ, İbrahim, *Midilli’de Osmanlı Vakıfları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mersin, 2014.
- Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.
- ÖZCAN, Tahsin, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995,
- ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: II, İstanbul, 1983.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 21, Ankara, 2006.
- TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.
- TURAN, Şerafettin, *Türk-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans’ın Sona Erişine*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Doruk Matbaası, Ankara, 2000.
- ÜNAL, Ayhan Afşın, *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde Midilli Sancağı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, 13. cilt, Birinci Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 153-172.
- YILDIZ, Kenan, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2012.

